

УКРАЇНСЬКА СТРІЛЕЦЬКА СПОРТИВНА ТЕРМІНОЛОГІЯ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Богдан Виноградський

Abstract

Ukrainian sports terminology has not received proper justification. The language used in shooting sports is not well studied and considerably more difficult than the jargon of other sports. The article is devoted to an analysis of the conditions and common problems in the development of a terminological system in shooting sports. The formation of these athletics phraseology is studied, as well as the difficulties of translations of these linguistic systems in the Ukrainian vocabulary is investigated. Based on the analysis of the material used for this article, it is concluded that the process of formation of shooting sports terminology has had five periods. The article identifies the productive ways of creating terminology at the present stage and describes the main sources of replenishment and development of sports vocabulary. Furthermore, the basic requirements which should be observed when sports shooting terms are placed in appropriate systems are formed.

Keywords: sports terms, Ukrainian terminology, shooting sport, terminological system, linguistic trends.

Однією з найхарактерніших ознак розвитку сучасного світу є постійне поглиблення знань у певному напрямі професійної діяльності людини. Термінологію розглядають як основу для систематизації доступних знань і творення оновленої системи спеціальних знань. Одне із завдань сучасної лінгвістики і термінознавства – дослідити терміни як основні одиниці мов для спеціальних цілей – функціональних різновидів літературної, зокрема наукової, мови.

На сьогодні спортивна термінологія не є належно дослідженою. Недостатньо вивченою і однією з найскладніших є спортивна стрілецька термінологія.

Наші попередні дослідження виявили, що спортивна стрілецька термінологія є доволі широкою з огляду на її об'ємність і різноманітність за напрямками, а її опис у повному обсязі в межах однієї роботи є неможливий (Виноградський 1994, 2014). Фактично кожен вид спорту має свою терміносистему, що зумовлює необхідність усебічного дослідження й лексикографічного опису термінології окремим видів спорту. На початку 90-х років ХХ ст. в Україні почали з'являтися саме такі лінгвістичні описи певних спортивних терміносистем.

Періодом становлення спортивної стрілецької термінології слід вважати початок ХХ століття. Вона тоді стихійно формувалася й активно розвивалася як система. Як свідчать дослідження, існують різні шляхи формування української стрілецької термінології. Зокрема, чітко простежується тенденція поповнення української стрілецької терміносистеми американізмами й англіцизмами, що зумовлено активним розвитком стрілецького спорту в англomовних країнах.

Отже, дослідження функціональної і структурної типології стрілецької спортивної лексики й чинників, що впливають на її формування та розвиток, є актуальним завданням сучасного мовознавства.

Актуальність обраної теми пов'язана з:

- популярністю та масовістю стрілецького спорту;
- неусталеністю “практичної” та “наукової” стрілецької термінології;
- динамічністю стрілецького термінотворення та запозичення спортивних термінів.

Метою нашої статті є визначення стану, проблем і перспектив розвитку термінології стрілецьких видів спорту.

Для досягнення мети дослідження поставлено такі завдання:

- виокремити основні етапи розвитку української спортивної стрілецької термінології;
- вивчити джерела поповнення і розвитку спортивної стрілецької лексики;
- окреслити продуктивність моделей творення спортивної стрілецької лексики в наукових текстах.

Необхідно усвідомлювати, що стрілецька спортивна терміносистема є частиною загальної спортивної термінології. Тому значну кількість проблем, тенденцій і шляхів розвитку стрілецького компонента відображено і на рівні цілісної спортивної терміносистеми. Слід виділити кілька аспектів становлення спортивних терміносистем. Зокрема, ґрунтовні дослідження спортивної термінології доцільно розподілити за напрямками дослідження, пов'язаними з таким: 1) формуванням, становленням і розвитком спортивних термінів (Паночко 1978); 2) історико-методологічним аналізом спортивної термінології (Янків 2000); 3) визначенням основних спортивних термінів (Осін-

чук–Попеску 1995); 4) дослідженням співвідношень національних та інтернаціональних спортивних термінів (Боровська 2003).

У літературі здійснено спроби виокремлення історичних етапів розвитку української спортивної, зокрема стрілецької, термінології. На думку авторів, слід виділити чотири історичні етапи, хоча доцільно виокремити і п'ятий, який ми й доповнили (Породько-Лях–Кудря 2016).

Перший етап – умовно VII–XV ст., упродовж котрого можна з'ясувати витoki і семантичні особливості окремих назв рухових дій, їх технік виконання, елементів організації ігрищ, забав, зародження змагань зі стрільби з лука, метань на дальність і точність, упродовж чого формувався прототип спеціальної термінологіки (Петренко 2014). На другому етапі (XVI–XVIII ст.) відзначено широке практичне використання спеціальної лексики, запозичення її з інших мов, розширення застосування у різних видах стрільби, зокрема кульовій, поява прототипів спеціалізованих словників. У цей час почали з'являтися об'єднання громадян для оборони міст і сіл, навчання стрільби з різних типів зброї. Наприклад, “куркове”, тобто стрілецьке, товариство у Львові та інших середньовічних містах творило свою специфічну професійну лексику. Третій етап (перша третина XX ст.) характеризується бурхливим розвитком спортивної, зокрема і стрілецької термінології, відбувалася активна робота над упорядкуванням спортивної терміносистеми. Четвертий етап (50–90-ті роки XX ст.) – це поживлення роботи над спортивним термінотворенням в основному з використанням російськомовних термінів та інших запозичень. П'ятий етап – етап творення сучасної української терміносистеми стрілецького спорту, який характеризується проникненням до стрілецьких лексем значень технологічного характеру, інформаційних і комп'ютерних неологізмів, створенням багатомовних перекладних словників, наявністю семантико-семіотичних досліджень термінів стрілецького спорту.

Однак слід підкреслити, що сучасна термінологія стрілецького спорту почала швидко розвиватися лише в період активного формування спорту як соціального явища, тобто з кінця XIX на початку XX ст. Саме тоді в Європі відбувалося організаційне оформлення міжнародного руху щодо розвитку стрілецьких видів спорту. У цей час

були засновані спортивні федерації, формувалися єдині правила змагань, зароджувалася теорія спортивного тренування як наука.

Систематизація мовних джерел надходження стрілецьких спортивних термінів дала змогу окреслити кілька основних. Зокрема, в основі багатьох спортивних термінів стрілецького спорту лежать переважно англійські, французькі та німецькі корені (*спорт, рекорд, медаль, тир* тощо), а звичні для нас терміни грецького чи латинського походження (*стадіон, атлет, олімпієць, біатлон, ритм, кваліфікація, капітан, пневматика, балістика, автомат, траєкторія* та інші) набули інтернаціонального, міжнародного характеру й зрозумілі усім без перекладу.

Звичайно, змістове наповнення таких слів значно змінювалося та розширювалося, а позначувані ними поняття іноді віддалялися від свого первинного значення (Дикань 2004). Досить скористатися французьким коренем слова “спорт”, що в дослівному значенні перекладалося як “розвага”, “вільне проведення часу”, “гра”. Нині це термін, яким позначається поширене соціальне явище, що стало невід’ємною рисою сучасної цивілізації.

Другим джерелом поповнення були мови тих держав, у складі яких у першій половині ХХ ст. перебували українські землі. У зв’язку з цим українська спортивна стрілецька термінологія поповнювалася словами й словосполученнями з російської, німецької, польської, угорської мов (*фізкультура, захват, упор* тощо).

Своєрідним був період 20–30-х років ХХ ст., коли в Україні спостерігалось активне піднесення у спортивному термінотворенні. У час “золотого десятиліття” наукові та методичні вимоги до термінів викристалізувалися у процесі практичної роботи вчених Наддніпрянської України та Галичини. При цьому основними напрямками такої праці були прагнення подолати розрив між науковою термінологією і термінологією практики стрілецького спорту, збільшити частку національних термінів, виробити єдині підходи до словотворення. З’являються такі виразні терміни та словосполучення, як, наприклад, *м’яsenzь, серцевожильна система, зарахувальні змагання, сагайдак, набой* тощо. Поява такої великої кількості термінів свідчила про активні процеси українізації галузі й адаптацію в українськомовне середовище слів і понять зі спорту.

Саме тоді бурхливо розвивається спортивна періодика, створюються перші підручники українською мовою, укладаються спеціалізовані словники, друкуються правила змагань (Рудницький 1933).

Зважаючи на політичні обставини, така праця ширше розгорталася у західній частині України. Упродовж кількох десятків років тут вийшло друком понад 30 найменувань спеціалізованих періодичних видань, які були активними популяризаторами спортивної термінології, зокрема й стрілецької. Чималий внесок у розвиток української терміносистеми спорту зробили відомі галицькі діячі – проф. Ярослав Рудницький, проф. Зенон Кузеля, проф. Іван Боберський, Тарас та Петро Франки, Степан Гайдучок та інші. Саме І. Боберський, якого ще за життя називали батьком українського тіловиховання, увів в обіг такі терміни, як *спортовець*, *стендове стріляння*, *кульове стріляння*, *руханка*, *вихідна постава* та багато інших. Характерним є те, що Іван Боберський намагався не творити штучної спортивної термінології, механічно калькуючи іншомовні слова, а шукав повне тлумачення невідомих понять серед українських лексем.

З моменту включення західних областей України до складу СРСР, у 1939 році, українські спортивні організації були розформовані, спортивні діячі здебільшого репресовані, розвиток національного спорту в Україні загалом призупинено. Як наслідок, припинився і процес творення та засвоєння української спортивної термінології, на заміну якій дуже швидко прийшли відповідні запозичення з російської мови (Фірсель–Калюжна–Головащук 1973; Шанін 1980). Розвиток питомої національної термінології продовжувався лише в середовищі української діаспори, де створилася доволі розгалужена мережа українських спортивних організацій.

Тому не є дивним, що значна частина сучасної спортивної термінології сформувалася за радянської доби, коли визначальним чинником був соціолінгвістичний, унаслідок чого окремі **деривативні** та **семантичні** моделі термінотворення були скальковані за російським зразком (наприклад, *віджимання* – *відтискання*). До екстралінгвальних чинників формування аналізованої термінології належить також розвиток власне стрілецького спорту та фізичної культури загалом, соціокультурна та військово-політична ситуація в суспільстві.

Із відновленням державної незалежності України термінологічні проблеми в галузі фізичної культури не зникли. Навпаки їх гострота, як і усіх мовних проблем, зростає. Сьогодні немає компетентної інституції, яка б фахово займалася розв'язанням проблем української спортивної термінології.

У Львові завдяки заходам Української спортивної асоціації (УСА) 1991 року було проведено представницьку міжнародну конференцію “Українська спортивна і військово-похідна термінологія”, яка викликала неабияку зацікавленість серед фахівців. Згодом, у вересні 1994 року, у рамках проведення III-ї Міжнародної конференції “Українська науково-технічна термінологія” вперше працювала секція “Український спортивний і військово-похідний стиль” (Виноградський 1994). На цьому велелюдному науковому форумі було, зокрема, ухвалено звернення до Олімпійської академії України про створення мовно-термінологічної комісії та ухвалено рішення про створення такої комісії при Комітеті стандартизації й метрології. Аналогічні конференції проводилися також у Києві, Одесі й інших містах, проте мовні проблеми спорту радше були окреслені, а не розв'язані.

А тим часом спорт, який динамічно розвивається, викликаючи все нові термінологічні проблеми. Зароджуються і здобувають широке визнання чимало нових різновидів стрілецького спорту. Навіть їх звичайний перелік становить для українця певні труднощі. Складно навіть вимовити назви нових, але популярних видів спортивної стрільби: *кюдо, скіарчері, скіт, трап, дабл-трап, дублет (дуплет), снайпінг, стретчинг, елімінаційний тур* тощо. Пошук їх відповідників в українській мові або хоча б відповідна їх “натуралізація” згідно з правилами українського словотворення і правопису є нагальною необхідністю (Кочан 2009).

Варто підкреслити, що, враховуючи універсальність наукового знання, у складі стрілецької термінології є терміни, які стосуються процесу підготовки стрільців, використання зброї і матеріалів, балістики, методів наукових досліджень складних процесів тощо. Кожен із зазначених напрямів послуговується притаманними йому термінами з інших суміжних наук – педагогіки, психології, біології, біофізики, хімії, матеріалознавства, загальної фізики тощо. Це ще більше ускладнює створення цілісної термінологічної системи стрілецького спорту (Виноградський 2014).

Водночас спостерігаємо активне формування власне української спортивної лексики, наприклад: *стояти напозотові, стан напозотові, блоковий лук, традиційний англійський лук, ексцентричний утулок, чинники-завади, далекість лету, непевні дані, гвинтовий рушій, нульова поділка, прозір, прозорний, держак, руків'я, дріль, шріт, дріб, димовий порох, одиниці фізичної величини, жорстка конструкція, заслона, закаблук, цівка, нюта, нютування, обтиск, сповільнювач, замок, затримка, чіп, згин, вигин, калібрування, обвіс, обмежник, обплетення, набійник, похибка, підвісок, добір припасування, мірник, пристрілювання, вітрильність* (Бурячок–Демський–Якимович 1995). Такі слова, на нашу думку, набувають статусу термінів.

Дослідження шляхів розвитку спортивної лексики й термінології в українській мові засвідчують, що іншим джерелом її поповнення є морфологічна й семантична деривація. Найбільше дериватів побудовано суфіксальним способом. Значну групу становлять відіменникові слова із суфіксами *-іст/-ист* та *-ик*: *контрактник, пейнтболіст, ексцентрик, заслінник, закладник, навідник, зносостійкість, натренованість*. Також спостерігається творення відіменникових прикметників за допомогою відповідного суфікса: *одноосібний, пейнтболістський, клинуватий, металевий, мембрановий, падний, цівковий*.

Останнім часом зростає кількість префіксальних утворень, зокрема за допомогою іншомовних префіксів *ізо-, супер-, над-, пара-* та *пере-*: *ізоповерхня, надкалібровий, параолімпіада, перезарядження, перетяжний, перемикання, переліт, перекіс*.

Зафіксовано значну кількість лексем, утворених шляхом слово-й основоскладання: *далекомір, дощомір, стереотруба, опадомір, димоутворювач, коловий обтиск, звукорозсівний, замикач замка, замикач цівки, запас міцності, навчальний заряд, сліпий заряд, рухомий замок, клиновий замок, толоковий замок, ковзний замок, замок зі спадним клином, стопа приклада, узяти зброю напозотів, імітаційні засоби, дрібнокалібровий, дрібна мушка, дрібнозернистий, зрівноважувальний механізм, мірникова нитка, нульова лінія націлювання, пристрільне орієнтування, спадиста траєкторія, площа розсіву, площа націлювання, площа влучень, напівзворотній зачерк, прицільний пристрій, націльна лінія, основна постава, точка націлювання, хвостове оперення*.

Спортивна лексика й термінологія найактивніше поповнюються через запозичення з інших мов. Статистичний аналіз засвідчує, що питома лексика стрілецького спорту становить приблизно 30%, 50% – це запозичення, решта 20% – інтернаціоналізми. Найбільше (понад 40%) термінів походить з англійської мови, більше ніж 20% (загалом) мають латинське та грецьке походження, близько 5% – французьке і німецьке походження, 2–3% (загалом) – запозичені зі шведської, татарської, італійської, голландської мов. Трапляються терміни, що походять з японської, санскриту, португальської, іспанської, норвезької, корейської, китайської мов тощо. Підкреслюємо, що сучасна стрілецька термінологія є відкритою мовною системою, яка запозичує свої одиниці не тільки з наукової літератури, але й з тренувальної і змагальної стрілецької практики, Інтернету й інших електронних ресурсів, навіть із засобів масової інформації (Карпець 2006).

Спеціалісти-філологи вирізняють кілька способів творення спортивної чи іншої галузевої термінології, зокрема: метафоричне використання загальнонародних слів; лексико-семантичний спосіб творення, тобто використання омонімії; різновиди морфологічної деривації. Однак, на наш погляд, на сьогодні важливу роль у процесі термінотворення спортивних стрілецьких термінів має відігравати спосіб уточнення значення номенклатурної назви за допомогою певних слів-обмежувачів – прикметників, іменників у непрямих відмінках чи цілих словосполучень, які конкретизують значення певної термінолексми, містять вказівку на її належність до конкретної термінологічної підсистеми, є засобом вираження певних диференційованих понять (наприклад, *тятивонамотувальний станок, гладкоствольна рушниця центрального бою із зовнішніми курками*). Такий спосіб отримав назву аналітичного способу творення і сьогодні є найпродуктивнішим.

Слід також підкреслити головні вимоги до стрілецьких спортивних термінів, яких варто дотримуватися під час їх введення у відповідну систему:

- точність і повнота терміна;
- однозначність і відсутність синонімії в одній галузі;
- однакове оформлення;
- милозвучність (евфонія);

- відповідний рівень інтернаціоналізації та національного компонента (відсутність архаїзації);
- відповідність нормам української мови;
- правописна уніфікація.

Одним із практичних результатів творення терміносистеми стрілецького спорту є укладання термінологічних, тлумачних і перекладних словників, зокрема із використанням угорських лексем. Установлено, що 1952 року в Будапешті побачив світ п'ятимовний словник (угорсько–російсько–французько–німецько–англійський) спортивних термінів (*Sportszótár*). У ньому близько 13000 термінів із понад тридцяти видів спорту. У словнику терміни укладено за видами спорту; спочатку подано термін угорською мовою, потім – переклад російською, французькою, німецькою та англійською мовами. Загальна спортивна лексика розміщена в окремому розділі “Спільна частина”. У другій частині автори подали предметний показчик п'ятьма мовами, в якому терміни з окремих видів спорту розміщені за алфавітним порядком. Наразі ми розпочали роботу над створенням сучасного термінологічного багатомовного словника спортивних стрілецьких термінів, що враховує сучасний стан, мовні реалії та тенденції розвитку відповідної термінологіки.

Підсумовуючи, зазначимо, що в рамках пошукової роботи, ми окреслили п'ять умовних етапів розвитку спортивної стрілецької термінології, встановили продуктивні шляхи її творення на сучасному етапі, охарактеризували основні джерела поповнення і розвитку спортивної стрілецької лексикі.

ЛІТЕРАТУРА

- Боровська, О.В. 2003, *Співвідношення національних та інтернаціональних термінів в українській термінології фізичної культури і спорту*. Львів: ЛДІФК.
- Бурячок, А. – Демський, М. – Якимович, Б. 1995, *Російсько-український словник для військовиків*. Київ–Львів: Варта.
- Виноградський, Б.А. 1994, *Словотворчий і етимологічний аналіз основних термінів в стрільбі з лука. Українська спортивна та військово-похідна термінологія*. Львів, 51–55.

- Виноградський, Б. 2014, Особливості нормування термінів у стрілецькому спорті. *Спортивна наука України* № 2, 39–44. <<http://sportsscience.ldufk.edu.ua/index.php/snu/article/view/219>>
- Дикань, І. 2004, Етимологічні аспекти сучасної української спортивної термінології. *Педагогіка, психологія та медично-біологічно проблеми фізичного виховання і спорту* № 18, 132–138.
- Карпець, Л.А. 2006, *Український спортивний жаргон: Структурно-семантичний аспект*. Харків.
- Кочан, І. 2009, Іншомовні слова: кальки чи національні відповідники? *Українська наукова термінологія* № 2, Київ: Наукова думка, 9–26.
- Осінчук, В.Г. – Попеску, І.К. 1995, *Визначення основних спортивних термінів фізичної культури і спорту*. Київ: ІСДО, Львівський державний університет.
- Паночко, М.Н. 1978, *Украинская спортивная лексика*. Київ.
- Петренко, О. 2014, Витоки української спортивної термінології. В: *Молодь: Освіта, наука, духовність*. Київ: Ун-т “Україна”, 105–106.
- Породько-Лях, О. – Кудря, М. 2016, Етапи розвитку української спортивної термінології. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту* № 2, 82–85.
- Рудницький, Я. 1933, Українська спортивна термінологія. В: *Календар-альманах на 1934 рік. Спорт в маси!* Львів: Вогні, 30–33.
- Фірсель, Н.Й. – Калюжна, В.М. (уклад.) – Головащук, С.І. (ред.) 1973, *Російсько-український спортивний словник*. Київ: Здоров’я.
- Шанін, Ю.В. 1980, Олімпійський словничок: Назустріч Олімпіаді-80. *Українська мова і література в школі* № 6, 69–71.
- Янків, І.Т. 2000, *Українська спортивна термінологія: Історико-методологічний аналіз*. Луцьк.
- Sportszótár – *Sportszótár: Спортивный словарь – Dictionnaire sportif – Sportwörterbuch – Sports Dictionary*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952.